

מראית עין בשימוש בתחליפי בשר וחלב במטבח הצבאי

הרב יהונתן רובין, סא"ל / רב פיקוד צפון

"כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד"

במהלך ליבון הסוגיות לקראת כתיבת מאמר זה, נלקח מעמנו ר' אבישי ביטון ז"ל נגד ההדרכה והביקורת של רבנות פיקוד הצפון. אבישי ז"ל דאג לקיום היום יומי של הנחיות הכשרות של הרבנות הצבאית ביחידות פיקוד הצפון. התלבט עימי רבות במתח שבין הלכה להנחיה צבאית. יהיו הדברים מוקדשים לעילוי נשמתו.

א.פתיחה

תופעה חברתית ובריאותית המתרחבת והולכת היא הטבעונות, יותר ויותר אנשים נמנעים מלאכול מוצרים מן החי כולל חלב, דגים וביצים. במקביל ובהתאם לכך, תעשיית המזון משתכללת ומתחדשת. המענה לאדם הנמנע מכל מוצר מן החי מתפתח וכולל מגוון מוצרים הבאים לתת מענה שאינו רק בריאותי אלא אף 'משביע את העין' כמוצר הנראה דומה עד מאוד ולפעמים גם דומה בטעמו למוצר המקורי – חלב או בשר. ניתן לייצר כיום 'שווארמה' צמחונית, מאפה 'גבינה', ואף מוצר משולב מ'בשר' ו'או' חלב'.

בצה"ל, עם עליית תופעת הטבעונות, ניתן בתחילה מענה בסיסי הכולל מעדנים סגורים, אך כיום הולכת ומתרחבת הדרישה להעשיר את האוכל המוגש בארוחות (הבשריות והחלביות) בתבשילי סויה, טופו וכדומה, ולא להסתפק אך ורק במוצרים סגורים כדוגמת מעדני סויה. בנוסף לכך, פלח אוכלוסיה זה רוצה (בצדק) לא להרגיש 'מוקצה' ולאכול את ארוחותיו יחד עם כלל החיילים באותו שולחן ובאותם כלים.

האם מותר לבשל, להגיש ולאכול מוצר כזה? מהו החשש לאסור? במידה ויש בכך איסור, האם האיסור הוא על המבשל את המאכל או על ה'לקוח' – הסועד המערב בצלחתו או שם על שולחנו באותה ארוחה מוצר בשרי ומוצר הנראה כחלבי?

נכתבו ברבנות הצבאית הנחיות כשרות למוצרים אלו. כטבעם של הנחיות לארגון גדול הן אינן כוללות רק הנחיות הנובעות מגדרי הלכה בלבד אלא גם שיקולים מערכתיים שונים שלחלקם מצאנו יסוד בסברות ההלכתיות הנוגעות לאיסור 'מראית עין' ובהם נעסוק במאמר זה.

מהו החשש במראית עין? 'מה יאמרו הבריות' על מבצע הפעולה? חשד שיחשבו שהוא עושה מעשה אסור? חשד שילמדו ממנו ויחשבו שהמעשה הזה מותר ויכשלו בדברים דומים שהינם אסורים? פירוש המעשה כזלזול בתורה, וממילא עלול הדבר לגרום לחיזוק ידי עוברי עבירה?

האם איסור מראית עין הוא איסור מהתורה או מדברי חכמים?

החיוב הכללי מהתורה הדורש מהאדם להימנע ממעשים לא תקינים לא רק מצד עצם המעשה אלא גם מצד החברה המסתכלת עליו הוא איסור חילול ד' הנלמד מהפסוק 'ולא תחללו את שם קדשי'¹, מהו המקור לאיסור לעשות מעשה המותר הלכתית אך עלול להתפרש כאיסור בפני הסביבה?

ב. טעמי איסור מראית עין

מצאנו מספר רב של מקורות בבבלי ובירושלמי המנמקים הימנעות מפעולה מטעמים שונים, החוסים בהגדרה המורחבת של מראית עין. הנימוקים הבולטים והתדירים במקורות אלו הם: חשד הבריות בביצוע עבירה, חשש ליצירת מכשלה:

המקור המובהק ביותר לחיוב האדם להימנע מחשד של הבריות במעשיו הוא במשנה בשקלים²:

"אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות, ולא במנעל, ולא בסנדל, ולא בתפילין, ולא בקמע, שמא יעני ויאמרו מעון הלשכה העני, או שמא יעשיר ויאמרו מתרומת הלשכה העשיר. לפי שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום שנאמר 'והייתם נקים מד' ומישראל' ואומר 'ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם'".

המשנה אוסרת על הנכנס ללשכת השקלים להיכנס בכגדו או עם חפצים שניתן להוציא בהם מעות שמא יחשדוהו שמעל בכסף. משמע במשנה שהאיסור בכך הוא מדאורייתא מדין "והייתם נקיים". וכן אנו רואים שהבינו הפוסקים, כדברי הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם המתייחס לאיסור מראית עין כאשר יש חשש להטעיית האחר כאיסור דאורייתא³:

"ויתכן שהמקור לזה מ'וכשלו איש באחיו' היינו שיכשל במה שיראה אחיו עושה ועל ידו בא לו המכשול והטעות, וזה הענין דמראית עין".

לעומתו, הרב משה פיינשטיין זצ"ל מגדיר כי איסור חשד הנלמד ממשנה זו בשקלים הוא

1 ויקרא פרק כב פס' לב.

2 שקלים פרק ג משנה ב.

3 האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג, שו"ת דברי יציב ליקוטים והשמטות סימן עג.

אכן איסור דאורייתא מדין "והיתם נקיים", אולם הוא מחלק בין אופנים שונים לאיסור מראית עין⁴:

"וגם בלא זה מסתבר לע"ד שאיסור חשדא שילפינן בשקלים פ"ג מ"ב מקרא דוהייתם נקיים מד' ומישראל הוא איסור מדאורייתא מצ"ע שמחוייב שלא לעשות דברים שיחשדוהו וגם אחד מהטעמים שצריך להניח פאה בסוף שדהו משום חשדא בשבת דף כ"ג ע"א וא"כ א"צ לחקור איזה גדר איסור שייך להיות בזה דזה עצמו הוא האיסור. ויש שני עניני מראית עין דהיכא דלא שייך חשד, שהוא עושה דבר היתר, והכל רואים מה שעושה רק שיבואו לדמות דכשם שזה מותר כ"כ מותר גם דבר שמדמין לזה הוא ודאי רק מדרבנן".

מ"מ, אנו רואים בדברי האגרות משה שהוא מבין שיש איסור עצמי אם אדם עושה מעשים שגורמים לאנשים לחשוד בו שעבר עבירה. בדברי יציב לעומת זאת מודגש שהבעיה היא שמא הבריות ילמדו מהמעשה ומתוך כך יבואו להיכשל בדברים אסורים, ואף האגרות משה לא חולק על כך, עכ"פ מדרבנן.

כדברי האגרות משה אנו מוצאים מקומות נוספים בהם מבואר שאסור לאדם לעשות מעשים שיעוררו חשד לאחרים שעבר איסור, עוד לפני החשש שמא ילמדו ממנו. דוגמא בולטת לכך היא התוספתא בפאה⁵:

"אמ' ר' שמעון מפני ארבע' דברים לא יתן אדם פיאה אלא בסוף מפני גזל העניים ומפני בטול העניים ומפני מראית העין ומפני הרמאין ... ומפני מראית העין כיצד שלא יהו עוברין ושבין אומ' ראו היאך לפני שקצר את שדהו ולא הניח ממנו פיאה שכך כת' בתורה לא תכלה פאת שדך".

אדם המעוניין לקיים מצוות השארת פאה לעניים מחויב להקצות לכך שטח בקצה שדהו ולא באמצעו כדי שיהא ניכר ובולט לעין. אחת הסיבות המובאות לכך היא חשש מראית עין אותו מסבירה התוספתא כחשש לחשד של הבריות שעבר עבירה. ובדומה לכך מסביר רש"י את האיסור במראית עין⁶: "דבר המותר ואסרוהו מפני מראית עין שהרואהו חושדו בדבר עבירה".

החשש השני אותו ראינו הוא חשש ליצירת מכשלה, כלומר שמא ראיית המעשה תטעה את הרואה ותגרום לו להיכשל בהלכה. הגמרא בכריתות⁷ מביאה את דברי רב כי אין לאכול דם

4 אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן פב.

5 תוספתא פאה פרק א הלכה ו.

6 רש"י עבודה זרה יב ע"א ד"ה 'כל מקום שאסרו חכמים', מובא על דברי רב שנדון בהם בהרחבה לקמן.

7 כריתות כא ע"ב: "אמר רב: דם דגים שכינסו - אסור. מיתבי: דם דגים, דם חגבים - מותר ואפילו לכתחלה!

דגים הכנוס בכלי אלא אם יש בו קשקשים, ההסבר לכך על פי רש"י הוא: "דמיחלף בדם בהמה והרואה אומר מותר לאכול דם"⁸. כאשר שמים בכלי עם הדם קשקשים אין חשש כי הרואה את הכלי הנ"ל יבין כי מותר לאכול דם בהמה שכן הקשקשים עצמם מעידים כי מדובר בדם דגים.

מראה של איסור – זלזול במצוות:

טעם נוסף לאיסור מופיע במשנה בשבת לגבי מצוות מילה⁹:

"אלו הן ציצין המעכבין את המילה: בשר חופה את רוב העטרה... ואם היה בעל בשר מתקנו משום מראית עין."

אין כאן חשד למעשה עבירה ע"י הנימול, האדם, כשהיה תינוק בוודאי לא עשה שום עבירה. אולם כעת ישנה מציאות שמבחינה הלכתית אינה תקינה ומוטלת על האדם האחריות לתקן את המצב כדי שלא יראה כמצב של איסור. יש צורך להימנע מ'תמונת מצב' של איסור גם אם הדבר אינו אסור על מבצע הפעולה כלל כמו שאנו מוצאים לגבי נעילת סנדל עור ביום הכיפורים ע"י קטן. ברור לכל כי קטן אינו אסור בנעילת הסנדל, אולם התוספתא ביום אוסרת על קטן לנעול סנדל¹⁰: "קטנים מותרין בכולן ואסורין בנעילת הסנדל משום מראית עין". עצם הליכת קטן עם סנדל מעורר הגם שאינו מחויב להימנע מכך, היא הופעת 'מראה איסור' ביום הכיפורים שאינה נדרשת¹¹, ופוגעת בפרהסיא של היום הקדוש, ויתכן שאף מצטיירת כחילולו.

חיזוק ידי עוברי עבירה:

סיבה אחרת לאיסור משום מראית עין היא חיזוק ידי עוברי עבירה, כמובא במשנה¹²:

"אין שוחטין לגומא כל עיקר אבל עושה גומא בתוך ביתו בשביל שיכנס הדם לתוכה ובשוק לא יעשה כן שלא יחקה את המינין".

ומבאר רש"י כי הסיבה לכך היא¹³: "יחזיק ידיהם בחוקותיהם".

ההיא בשלא כינסו, כי קא אמר רב בשכינסו. דכוותה גבי מהלכי שתיים בשלא כינסו מי אסור? והא תניא: דם שעל גבי ככר - גוררו ואוכלו, של בין השינים - מוצצו וכולעו ואינו חושש! אלא כי תניא ההיא מתניתא - דאית ביה קשקשים, כי קאמר רב אסור - דלית ביה קשקשים".

8 רש"י שם ד"ה 'אסור'.

9 שבת פרק יט משנה ו.

10 יומא פרק א הלכה ד.

11 בזמנם נפוץ היה שקטנים הולכים יחפים.

12 חולין פרק ב משנה ט.

13 רש"י חולין מא ע"ב ד"ה 'יחקה את הצדוקים'.

ג. מראית עין בחדרי חדרים

כל הטעמים לאסור משום מראית עין, כפי שהובאו במקורות דלעיל, אינם תקפים לכאורה במקרה בו האדם עושה את המעשה בצנעא, בחצרו או בביתו הפרטי. אולם מצינו בגמרא את דברי רב כי כל הנאסר משום מראית עין אסור אף בחדרי חדרים¹⁴:

”מי שנשרו כליו בדרך במים, מהלך בהן ואינו חושש, הגיע לחצר החיצונה שוטחן בחמה אבל לא כנגד העם. אמר רב יהודה אמר רב: כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין - אפילו בחדרי חדרים אסור. תנן: שוטחן בחמה אבל לא כנגד העם! - תנאי היא; דתניא: שוטחן בחמה אבל לא כנגד העם, רבי אלעזר ורבי שמעון אוסרין.”

לכאורה, אכן סתירה מיניה וביה טמונה באמרתו זו של רב, שכן אם החשש הוא מראית עין, מדוע עשיית הדבר בחדרי חדרים אסורה?

ניתן לשער אולי כי אמנם זהו חשש רחוק יותר שמישהו יראה את המעשה, אך עדין קיים, ולכן לא חילק רב בין פרהסיא לצנעא, או אולי ייתכן כי יש חשש שמתוך ההרגל בביתו יבוא האדם לעשות את המעשה אף ברבים.

נראה לעניות דעתי כי סברת רב היא כי איסור מראית עין נשען על הפסוקים ”והייתם נקים מד' ומישראל” ו”מצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם” המחברים בין החובה להיות נקי בפני ד' לחובה להיות נקי בעיני האלוקים, וממילא מובן למה החובה המוטלת על האדם כאשר הוא לעיני האדם, ברשות הרבים, תנהג בו אף כאשר הוא בחדרי חדרים, לעיני ד' בלבד.

מימרת רב מובאת בכבלי בעוד 3 מקומות: לענין אופן ההתנהגות בצורה שאינה מעוררת חשד ליד עבודה זרה¹⁵, הובלת בהמה בשבת¹⁶, וכביאור יתר בענין הולכת סולם בין שובך לשובך ביום טוב¹⁷.

אולם אנו רואים שהגמ' לא מעמתת את עמדתו של רב עם המקורות שהבאנו לעיל בנוגע למילה, פאה ונעילת הסנדל, וצריך להבין את טעם הדבר.

נראה כי יש לחלק בין המקרים. כאשר האיסור הוא במעשה הנראה לעין, כאשר המעשה נראה באופן מובהק כמעשה אסור, הדבר רלוונטי גם בחדרי חדרים מדין ”והייתם נקים”

14 שבת קמו ע”ב.

15 עבודה זרה יב ע”א.

16 שבת סד ע”ב.

17 ביצה ט ע”א.

וכביכול אין צורך בדברי רב. לעומת זאת, במקרים שהפרשנות הניתנת להם ע"י בני האדם היא הגורמת לחשד שנעשה איסור, כגון שטיחת בגדים בחמה, הסטת השוכב וכדומה, במקרים אלו, מועלית לבחינה גישתו של רב על איסור המעשה בחדרי חדרים, מתוך שאיפה לחנך ולהרגיל את האדם למודעות להשלכות של מעשיו. איסור המעשה בחדרי חדרים מטיל את האחריות על האדם להיזהר בכל מצב שמא מישהו אחר יראה ויפרש את מעשיו שלא כהלכה¹⁸.

ד. גדרים במראית עין בחדרי חדרים

ראינו לעיל שהבבלי מעמיד את המשניות בשבת ובביצה במחלוקת תנאים, דעת רב היא כדעת רבי אלעזר ורבי שמעון. מכך שהגמרא לא דוחה את עמדתו של רב ואף חוזרת ומעמידה את שיטתו במספר מקומות כדעת תנאים החולקת, נראה כי הבבלי פוסק כדברי רב ויש לחשוש למראית עין שמא יחשדוהו שעבר עבירה גם בחדרי חדרים.

הירושלמי חולק על הבבלי, ומקשה על אמרתו של רב ממקומות רבים. בסיום הסוגיא כותב הירושלמי¹⁹:

“אילין פליגין על רב ולית להון קיום”.

ופירש הפני משה²⁰: “כל המשניות וברייתות אלו פליגי על רב, ולית להו קיום לדברי רב”. וכן כתב תוספות בשם רב ניסים גאון שאין הלכה כדברי רב²¹.

אולם דעת תוספות עצמו כאן ובמקומות אחרים²² שהלכה כרב ובנוסף להעמדת המשניות במחלוקת תנאים ואת דברי רב אליבא דר"א ור"ש, בתוספות מובאים הסברים שונים לכל המקרים בהם מוקשה לרב ממקורות תנאיים. דרך אחת כותב התוס' שבמקומות בהם ניתן לפרש את המעשה כמעשה היתר, כשחיטה לתוך גומא בחצרו שמותרת בניגוד לשחיטה לגומא ברשות הרבים שאסורה, שהרואה אותו יאמר שעושה כן כדי לנקות חצרו ולא יחשוד בו, ולכן מותר. התוס' מבדילים הבדלה נוספת, חדה יותר, בין מעשה שיש בו חשש דאורייתא, כגון כיבוס בשבת, שיאסר אף בצנעא, לבין מעשה שהחשד בו הוא לעבירה על

18 הרב הראל גורדין, “מראית עין – הלכה ומדיניות הלכתית”, דיני ישראל; שנתון לחקר המשפט העברי כח (תשעא), עמ' 193-190.

19 ירושלמי כלאים פרק ט משנה א.

20 שם ד"ה 'אלין'. אולם בקרבן נתנאל (אות ת, על רא"ש שבת פרק כב סימן ט) פירש ש"לית להון קיום" הכוונה לברייתות שנדחות מפני דברי רב והוא מבין שאף הירושלמי פוסק כדברי רב.

21 מובא בתוס' בעבודה זרה יב ע"א ד"ה 'כל מקום'.

22 שבת סה ע"א ד"ה 'אמר רב כל מקום שאמרו חכמים וכו', חולין מא ע"א ד"ה 'ובשוק לא יעשה כן'.

איסור דרבנן, כגון מיעוץ קשקשין בצינור בשבת²³, שמדאורייתא מותר לעשות כן בשבת ולכן יהיה מותר בצנעא.

במנחת אליהו²⁴ הביא את קושיית המגן אברהם על חלוקה זו של התוס'. אם ההבדל הוא בין מעשה המתפרש כאיסור דאורייתא שאותו אסר רב לבין מעשה המתפרש כאיסור דרבנן (שאותו אף רב יתיר) מדוע לא תירצו כך בגמרא עצמה על דין יציאת בהמה בפעמון שזהו איסור דרבנן ולכן אינו דומה לשיטוח בגדים בחמה ליבוש? והביא את תירוץ הצ"ח לחלק בין דעת רב שגם איסור דרבנן אסור בחדרי חדרים לבין דברי התוספות עצמם, שלהלכה אין איסור מראית עין אלא בדבר האסור מדאורייתא בלבד ולא באיסורי דרבנן. וממילא לא ניתן היה לתרץ בגמרא לדעת רב את החילוק בין דאורייתא לדרבנן היות ורב עצמו אינו סובר כן. המנחת אליהו רוצה לחדש כי הלכה זו של רב לאסור בחדרי חדרים מתפרשת באופן שונה בין הבבלי לירושלמי. לפי הבבלי איסור בחדרי חדרים אינו מדין איסור מראית עין, אלא יש דין מיוחד של דברים שנאסרו בחדרי חדרים גם במקום שאין מראית עין, אותו מוסיף רב על דברי חכמים. אולם לפי הירושלמי, איסור מראית עין וחדרי חדרים חד הוא. וממילא מובנת שיטת תוס': באיסור דרבנן לא אסרו בחדרי חדרים – זו שיטת הבבלי, שאיסור בחדרי חדרים הוא איסור אחר ואינו נכלל במה שגזרו חכמים משום מראית עין, אלא הוא הרחבה של רב, וממילא מסתבר שיהיה רק באיסורי תורה ולא באיסורי חכמים. אבל לשיטת הירושלמי לדעת רב אין הבדל בין פרהסיא לחדרי חדרים – שניהם אסורים מדין מראית עין ולכן גם אין להבדיל בין איסורי דאורייתא לאיסורי דרבנן בחדרי חדרים שאם עיקר דין מראית עין מדבר גם באיסורי דרבנן, ממילא גם בחדרי חדרים יהיה אסור.

ה. מבחן הסבירות

הרשב"א נזקק אף הוא לשאלה זו מדוע ישנם מקומות בהם הגמ' נמנעת מלהקשות מדברי רב ומתרץ בצורה מעט שונה וז"ל²⁵:

“ההיא נמי דתניא בפרק אף על פי נחום איש גליא אומר [צינור] שעלו בו קשקשין ממעכן ברגלו בצנעא ואינו חושש דקא פסיק הלכה כנחום איש גליא ההיא נמי לא דחיא לרב דהתם אין חושדין אותו אלא במה שהוא עושה והם חושבים שהוא אסור ואינו אלא מותר אבל בשטיחת בגדיו לחמה יחשדו אותו שלכבס וללבן אותו בחמה הוא מתכוין”.

23 שזה מלאכה כלאחר יד שאיסורה רק מדברי חכמים.

24 הרב יצחק קולין, מנחת אליהו חלק ב סימן יא “בענין מראית עין”.

25 רשב"א ביצה ט ע"א.

כלומר, הרשב"א מציע חלוקה שיש לה משמעות לגדרי מראית עין. המבחן לדעת הרשב"א הוא הסבירות, בכל מקרה בו ישנו חשש סביר שייתפס כפעולה אסורה מחמיר רב לאסור אף בצנעא, אולם במקומות בהם הפעולה היא מותרת אך הרואה עלול לטעות ולפרשה כפעולה אסורה אין הצדקה לאסור על האדם לעשותה בצנעא. אע"פ שהרואה את האדם ממעך הקשקשין ברגלו עלול לטעות ולחשוב שנעשה איסור, לא מחמירים עד כדי כך על האדם לאסור עליו לעשות זאת בצנעא.

במצבים כאלו, כאשר המעשה הינו מותר אלא שאפשר לפרשו כאיסור, מסתבר שהטעמים שראינו לעיל לחשש מראית עין, חשש לחיזוק ידי עוברי עבירה וכן יצירת מראה של זלזול במצוות, אינם קיימים. אולם ראינו שהחששות המרכזיים באיסור מראית עין הינם שמא יחשדו באדם שעבר עבירה או שמא יגרום במעשיו למכשלה כאשר הרואים יטעו בהלכה בעצמם. לכאורה מבחן הסבירות מקיים או מבטל את החששות האלה. נראה כי יש השפעה גדולה לבקיאות בהלכה של הרואה את המעשה וכן לסוג המעשה. הגיוני להניח כי מעשה שעלול להיות מפורש ע"י הרואים כאיסור ידוע לכל, כגון איסור אכילת דם, אין צריך לחשוש בו למראית עין לפי גדר זה, שכן מן הסתם הרואה יודע שיש איסור כזה ועל כן יתלה את מה שהוא רואה כהיתר כלשהו ולא יבוא ללמוד מכך שמותר לאכול דם. אולם כפי שראינו בדין 'דם דגים שכנסו' בכל זאת חוששים שמא הרואה יטעה בדין, אך לא עד כדי כך שנאסור על האדם אף בצנעא, משום שהחשש הינו רחוק.

יתרה מזו מוכיח הרב שלמה אלקבץ מנישואי בעז לרות כי גם אם הדין אינו מפורסם כלל אין לחשוש בו לחשד במעשה עצמו, שמא יחשבו אנשים שהוא אסור, כל עוד אנשים חשובים יודעים את הדין²⁶:

"יובן בזה בבריות אשר נתן להם האלקים מדע והשכל, לא שיהיה אחרי כל ויצטרך לצאת ידי חובתו גם מאיש שוגה ומפתי. וזה ממה שאמר 'ארום גלי קדם כל יתבי תרע סנהדרין דעמי'. כלומר עם כי ידעתי יש ויש פתאים ולצים שיתלוצצו עלי לאמר, ראו שופט ישראל שחמד יופי מואבית אחת בליבו ולא כולי עלמא דינא גמירי שהמואבית מותרת שזה להם שלשה ימים שנתחדשה הלכה עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית, ולא נתפרסמה עדיין. והעד, כי פלוני אלמוני דודו של בועז לא ידע דבר, כמו שקדם וכמו שיבא. וגם היודע יחשדהו, כי לאו משנת חסידים היא זאת, התמו בנות ישראל הכשרות, וכמו שכתבנו בפסוק ויען הנער הנצב על הקוצרים. אמר איני חושש לכל זה אחר שזקני ישראל הסנהדרין יודעים כי אשת חיל את אינני נותן אל ליבי לדברי אחרים".

1. פסיקת ההלכה

לסיכום הדברים, עד כה ראינו כי טעמי מראית עין הם מגוונים: חשד לביצוע עבירה, זלזול במצוות מעצם 'המראה האסור', חיזוק מנהגי המינים וחשש הכשלת הרואה, ומובאים במקורות רבים בבבלי ובירושלמי. רב הרחיב את האיסור גם לחדרי חדרים, אולם אף הוא אינו אוסר זאת במקרים בהם סבירות פרשנות המעשה כאסור אינה גבוהה, או שהאיסור עצמו הוא רק מדרבנן. כמו כן, יתכן שאפילו פסיקה 'מחודשת' די לה בהיכרות מועטת ע"מ שלא יהיה צריך לחשוש להטעיית אחרים שלא ידעו את הדין, ויש לחלק בין מעשה מותר שהרואה אותו עלול לחשוב שהוא אסור משום שאינו יודע את הדין, לבין מעשה שהרואה עלול לפרש אותו כמעשה אחר שהינו אסור.

השו"ע פסק כדברי רב שכל האסור משום מראית עין אסור אף בחדרי חדרים²⁷:

"מי שנשרו כליו במים הולך בהם ואינו חושש שמא יבא לידי סחיטה, ולא ישטחם לנגבם מפני מראית העין, שלא יחשדוהו שכבסן בשבת. ואפילו בחדרי חדרים שאין שם רואים אסור".

והוסיף המשנ"ב את החלוקה בין איסורי דאורייתא לדרבנן²⁸:

"בחדרי חדרים - הטעם דלא חלקו חכמים בתקנתן. כתבו התוספות והרא"ש דוקא במקום שיש חשש שיחשדוהו הרואים שעשה איסור דאורייתא כגון כאן בכיבוס בזה אסור אפילו בחדרי חדרים משא"כ בדבר שהוא איסור דרבנן אפילו למה שיסברו הרואים לא החמירו לאסור בזה כ"א בפרהסיא והובא דבר זה במ"א וט"ז ושאר אחרונים".

יש לציין שדברי המשנ"ב "דלא חלקו חכמים בתקנתן" קושרים בבירור את דעת רב לתקנת חכמים המקורית, שלא כמו שהציע המנחת אליהו לחלק בדעת הבבלי בין התקנה המקורית של מראית עין לבין התוספת של רב. כמו כן, לא ניתן לומר שהבין המשנ"ב כירושלמי בדעת רב, שהרי כפי שהסברנו לדעת הירושלמי אין חילוק בין איסורי דאורייתא ודרבנן, ואילו המשנ"ב כן מביא חילוק זה. לכן נראה לומר שלא קיבל המשנ"ב את כל חילוקו של המנחת אליהו.

27 או"ח סימן שא סעיף מה.

28 שם ס"ק קסה.

ז. חשש מראית עין באוכלין באיסורי דאורייתא

לגבי איסור אכילת דם שהבאנו לעיל כותב השו"ע²⁹:

"דם דגים, אף על פי שהוא מותר, אם קבצו בכלי אסור משום מראית עין. לפיכך, אם ניכר שהוא מדגים, כגון שיש בו קשקשים, מותר.

דם אדם, אם פירש ממנו אסור משום מראית עין. לפיכך אם נשך הככר בשיניו ויצא דם משיניו על גבי הככר, צריך לגרדו. אבל שבין השינים, מוצצו. הגה: וכל דם דגים ודם אדם, הואיל ומדינא שרי אינו אוסר תערובתו".

הרשב"א נשאל לגבי בישול בשר בחלב אשה³⁰:

"עוד שאלת בשר בחלב אשה מהו, כיון שחלב האשה אחר שפירש מותר א"כ אין בזה איסור כלל וכמו שהוציאו מגדי חלב בהמה טמאה בהדי בשר בהמה טהורה וחלב בהמה טהורה בהדי בשר בהמה טמאה שאין בהם שום איסור לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים, או אסור משום מראית העין כמו שחששו בדם דגים בזמן שאין בו קשקשים.

תשובה מסתברא שאסור לבשלו כל שכן לאכלו כל שנכר בו מאותה דדם דגים ומדם שעל גבי הככר שאמרו שירדו (בדפוס ליוורנו תקל"ח: 'גירדו'). ומה שהוציאו בשר בהמה טהורה בהדי חלב טמאה ובשר טמאה בהדי חלב טהורה לא דברו אלא בחיוב אכילתו ובשולו שאין באלו חיוב כלל לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים אבל באיסור מראית העין לא דברו. ואין זה בכלל מה ששינו במשנתנו כלל דדם של בין השינים מיצצי (צ"ל 'מוצצו') ואפי' מצות פרוש אין בו ואפי' הכי שעל הככר גירדו (צ"ל 'גורדו') והא נמי דכותיה היא דמאי שנא, ואם נפל לתוך התבשיל בטיל ואין צריך ששים, וזה נראה לי ברור... עוד ראיתי בכתבך שאמרת וז"ל אכן בבשר חיה חשו למראית העין ואסרוהו עם החלב מדברי סופרים, ע"כ. והלשון הזה אינו מחוור דאפי' לפי מה שפוסק דחיה כעוף ושניהם מדברי סופרים לא משום מראית העין אסרום אלא משום גזרה כלומר גזרה אלו אטו בשר בהמה. והפרש גדול יש בין מה שאיסורו משום גזרה בין מה שאיסורו משום מראית העין כי מה שאיסורו משום מראית העין כל שיש בו היכר אינו נאסר כדם דגים שכנסון בזמן שיש בו קשקשים מותר וכאן אינו אוסר תערובת וכן אם הוא במקום מכוסה כדם שעל השנים מוצצו ואוכלו, ואלו בשר עוף בחלב ובשר חיה בחלב ואפי' למ"ד דבשר חיה מדברי סופרים אסור להעלותן עם הגבינה על

29 יו"ד סימן סו סעיפים ט-י.

30 שו"ת הרשב"א חלק ג סימן רנו.

השלחן ואוסרין תערובתן ובעו שיעור, ואלו היה לו בשר עוף או חיה בפיו אסור לאכול עמו גבינה וכ"ש בשר חיה דיש מן המפרשים דאמרו דאינו באוכלים באפיקורי' משום דמחלף בבשר בהמה דעלמא אלא בשר חי' בחלב ואפי' למ"ד דאינו מדברי תורה מדברי סופרים אסור כשל תורה משום גזרת בשר בהמה בחלב".

הרשב"א מחלק בין דם דגים המותר מצד הדין וכל החשש הוא משום מראית עין, בכה"ג די שיהיה היכר כקשקשין ע"מ לבטל חשש זה, לבין איסור בישול חלב חיה עם חלב האסור מגזרת בשר בחלב, שאיסורו חמור יותר. הרשב"א כותב שבישול בשר בחלב אשה אסור מצד מראית עין, כיוון שאין היכר בכך שזהו חלב מותר, וכמותו פסק השו"ע¹.

הרמ"א בתורת חטאת תמה על הרשב"א, הרי אפילו בישול חלב איסור עם בהמה טהורה² מותר, ולפי זה כל שכן שהיתר בהיתר – בשר בחלב אשה יהיה מותר, ובכל זאת אנו רואים שחוששים בכך למראית עין, ולכן חולק הרמ"א על השו"ע ואוסר אף בישול בשר טמא בחלב טהורה משום מראית עין.

לישוב קושיתו של הרמ"א נחלצו הט"ז והש"ך³:

הש"ך מביא 3 תירוצים:

א. השו"ע התייחס לדין בישול בלבד, ואה"נ יש גם איסור מראית עין בבישול בשר בחלב טמא. נ"מ היא במקום בו לא נחשוש למראית עין, כגון בישול לרפואה, שם הדבר יהיה מותר.

ב. אין דין מראית עין בבישול כיון שיכול להיות שמבשל לרפואה, ולפי זה דברי הרשב"א על איסור בישול בחלב אשה הכוונה איסור אכילה של בשר בחלב אשה.
ג. בשר טמא וחלב טמא שונים במראיתם מבשר טהור וחלב טהור ולכן אין חשש למראית עין.

לדעת הט"ז, איסור מראית עין בבשר בחלב שייך רק במקום שכשר לאכילה, כבשר בחלב אשה שזה בישול היתר בהיתר, ורק במקום כזה גזרו משום מראית עין. אך כאן מדובר בבישול של חלב טמא עם בשר היתר או בשר טמא עם חלב טהור, ובזה לא חששו משום מראית עין.

1 יו"ד סימן פז סעיף ד.

2 כל איסור דרבנן בבשר וחלב אינו אסור בבישול והנאה, טושו"ע יו"ד סימן פז סעיף ג.

3 הט"ז ביו"ד סימן פז ס"ק ה והש"ך שם ס"ק ז. ובדבריהם מובאים דברי הרמ"א בתורת חטאת.

אולם יש להקשות על דברים אלו:

לפי דברי הט"ז, מה ההבדל אם זהו חלב טמאה או בשר טמא ולא היתר בהיתר הרי הרואה סוף סוף יחשוב שאוכל בשר בחלב ממש?

ח. מראית עין - איסור עצמי או חלק מהאיסור המקורי?

כדי להבין את דברי הט"ז נביא את הגמ' מעבודה זרה שהזכרנו לעיל⁴:

"ישב לו קוץ בפני עבודת כוכבים - לא ישחה ויטלנה, מפני שנראה כמשתחוה לעבודת כוכבים, ואם אינו נראה - מותר. נתפזרו לו מעותיו בפני עבודת כוכבים - לא ישחה ויטלם, מפני שנראה כמשתחוה לעבודת כוכבים, ואם אינו נראה - מותר. מעיין המושך לפני עבודת כוכבים - לא ישחה וישתה, מפני שנראה כמשתחוה לעבודת כוכבים, ואם אינו נראה - מותר".

הגמרא דנה במקרה בו אדם רוצה לעשות מעשה מותר לחלוטין אך מעשהו עלול להתפרש כעבירה חמורה שיש בה דין יהרג ובעל יעבור - השתחוות לעבודה זרה. מסקנת הגמרא היא כי היכן שניתן לפרש את המעשה בצורת היתר אז מותר, כיוון שאינו נראה כעובד עבודה זרה.

בהמשך מסבירה הגמרא מדוע יש צורך בהבאת כל הדוגמאות ששנינו ולא מסתפקים רק בדוגמא אחת:

"וצריכא, דאי תנא קוץ, משום דאפשר למיזל קמיה ומשקליה, אבל מעות דלא אפשר אימא לא; ואי תנא מעות - דממונא, אבל קוץ דצערא אימא לא; ואי תנא הני תרתי, משום דליכא סכנה, אבל מעיין דאיכא סכנה, דאי לא שתי מיית - אימא לא, צריכא".

כלומר, במעיין כיון שמדובר בפיקוח נפש, אם לא ישתה הוא עלול למות, זהו חידוש לעומת המקרים האחרים, היות ומותר לו לשתות רק אם אינו נראה כעובד עבודה זרה, אם לא, אסור לו לשתות!

וע"פ זה כתב הרשב"א⁵:

"ואפילו על פקוח נפש אסור ליכנס שם כדאמרינן גבי מעיין המושך מים לפני אליל שלא ישתה אפילו אי מאית אי לא שתי".

לעומתו כתב הר"ן על דין זה⁶:

4 עבודה זרה יב ע"א, הובאה לעיל הערה 15.

5 הובא בטור יו"ד סימן קמט.

6 ר"ן על הרי"ף עבודה זרה ג ע"ב.

“ואפשר עוד לומר דאף במעיין המושך שאע”פ שנראה כעובד כיון שאינו אלא משום מראית העין היכא דאיכא סכנה ממש מותר וכי אמרי’ דאי לא שתי מאית לא מאית ודאי אמרינן אלא שאפשר לבא לידי סכנה שאם לא ישתה עכשיו שמא ימות בצמא קודם שימצא מים”.

על פי זה כותב הרב נחום סוער⁷ כי נראה שהרשב”א והר”ן חולקים בגדר איסור מראית עין, האם מראית עין זה איסור עצמי או חלק מהאיסור המקורי שבו מדובר. לדעת הר”ן זהו איסור בפני עצמו, כללי, הקיים בכל האיסורים שבהם יש חשש למראית עין, ולכן אינו נחשב אביזרייהו דעבודה זרה ואם יש סכנת פיקוח נפש מותר לאדם לשתות מהמעייין. אולם הרשב”א סובר שזהו חלק מהאיסור המקורי, ואם כן, במקרה זה האיסור נחשב אביזרייהו דעבודה זרה, ויש בו דין יהרג ובל יעבור.

בכך מתרץ הרב סוער את הקושיה על הט”ז. אם איסור מראית עין אינו איסור בפני עצמו החל בכל האיסורים אלא כדברי הרשב”א – איסור פרטי בגדר האיסור המקורי, כיון שהאיסור המקורי של בשר וחלב מתייחס להיתר בהיתר, לכן דווקא בשר בחלב שקדים או בחלב אשה יהיה אסור משום מראית עין ולא בשר בחלב טמאה. דרך זו נראית מחוורת, שהרי הט”ז בא ליישב את דברי השו”ע שהביא בשם הרשב”א, ואם כן יוצא שהרשב”א הולך לשיטתו.

ט. חשש מראית עין באוכלין באיסורי דרבנן

כתב הרמ”א⁸:

“ושמעתי שמהר”ר שלמה לוריא (יש”ש פכ”ה סי’ נב) למד מכאן לאסור לאכול בשר עוף בחלב שעושים משקדים אלא אם כן הניחו מן השקדים אצלו משום מראית העין ואין הכרח בדבריו דשאני דם שהוא איסור כרת משא”כ בשר עוף בחלב דאינו אלא מדרבנן וכן המנהג פשוט להתיר”.

הרמ”א מחלק בין איסור אכילת דם שהוא מדאורייתא לבין אכילת עוף בחלב שאסורה רק מדרבנן. בדם יש להניח קשקשין להיכר ולהימנע ממראית עין, וכן הדין בבשר בהמה בחלב, אך בעוף בחלב כיון שהוא איסור דרבנן אין צורך לעשות כן.

הש”ך מעיר⁹ שלפי שיטת הרמ”א, איסור דאורייתא של בשר בחלב, קיים כאמור בבישול של בשר בהמה בחלב, אך הגשה של בשר ולידו חלב כשלא בושלו יחד הוא איסור דרבנן בלבד, ולכן לפי דברי הרמ”א אין בכך איסור מראית עין כלל. הש”ך מקשה על הרמ”א

7 ר”מ בישיבה דלוס אנג’לס ודיין בב”ד של ועד הרבנים דקליפורניה. דבריו הובאו בכתב העת ‘מסורה’ גליון כח, אדר תשע”ח, “בענין מראית עין באיסור דרבנן”, עמוד קצב.

8 יו”ד סימן סו ס”ק ט בדרכי משה, וכן פסק בשו”ע יו”ד סימן פז סעיף ג.

9 שם, ס”ק ו.

ממקומות אחרים¹⁰ בהם נאסרו אף איסורי דרבנן משום מראית עין, וסובר כי יש לחשוש למראית עין באוכליין באיסורי דרבנן¹¹.

נעיין כעת בנסינות יישוב דברי הרמ"א, נסיונות אלו מלמדים על חילוקים שונים באוכליין בהם הפוסקים לא חששו למראית עין:

דמיון בשם אינו דמיון במאכל

הכרתי ופלתי מחלק בין חלב שקדים שהוא מי פירות לחלב אשה ודם דגים¹²:

"ואני מוסיף דעד כאן אסרוהו חז"ל בדם דגים, שהוא דם לגמרי, רק התורה התירה. וכן (הרשב"ם) [הרשב"א] בחלב אשה, שהוא חלב גמור כמו חלב בהמה, רק הוא מותר, בזה יש לחוש משום מראית עין. אבל בחלב שקדים, אטו חלב הוא, מין פרי הוא ומשקה הוא, רק הואיל מראהו כעין חלב, קראהו בלשון מושאל חלב, אבל בשביל זה לא יקרא באמת חלב, עד שנדון בו מפני מראית עין. ויין שהוא בתכלית אדום, וכי אסור ליתן לתוך תבשיל, דבל יטעהו בהם שצבעו כמראה דם, ואמרו הטבעיים [דיש] הרבה ירקות אשר ידמו לשרצים, ואף אתה צא ואוסרן לאכילה, דלא יטעו בשרצים, ונשתקע הדבר. ולכן אין לזה שרש וענף, ודי לאסור בבשר בהמה, ולא לאסור בבשר עוף, ומשה ותורתו אמת".

איסור מראית עין אינו שייך אלא כאשר ישנו דמיון אמתי בין הדברים, כדוגמת חלב אשה שאע"פ שהוא מותר לעומת חלב בהמה שאסור, הרי הוא באמת חלב ולכן יש לחוש, אך כאשר אין דמיון אמתי בין הדברים, כחלב שקדים, שרק נראה כחלב ולכן קוראים אותו כך בשם מושאל, ואילו באמת אינו חלב כלל אלא סוג של מיץ, ככגון דא אין לחוש כלל¹³.

חשש מראית עין בחד/תרי דרבנן באוכליין

הפרי מגדים¹⁴ מסביר כי עוף בחלב שקדים הותר מפני מראית עין כיון שאין לחשוש לטעות בדין מצד הרואה בתרי דרבנן: "שיטעה לומר שהוא חלב ממש ואטו בשר בהמה". בכל מקום בו החשש לטעות במראית עין מצריך שתי טעיות באיסורי דרבנן - זהו חשש רחוק ביותר ולא נמנע מהאדם דבר המותר הלכתית עקב חשש כל כך רחוק.

איסור מראית עין באוכליין בחדרי חדרים

- 10 כפי שאסרו להוציא בהמה עם זוג בשבת, שמא יחשבו שמוליכה לשוק למוכרה, וזהו רק איסור דרבנן.
 11 ואף הט"ז בס"ק ד, אע"פ שכתב שנראין דברי הרמ"א כנכונים, הסכים שנראה שלכתחילה יש להניח השקדים אף בעוף בחלב דלא גרע מחלב אשה (המותר מצד הדין לגמרי) שאסרנו משום מראית עין.
 12 פלתי סימן פז ס"ק ז.
 13 וכעין זה כתב בשו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קנו בענין שניצל פרווה עם גבינה, עכ"פ בדרך לימוד זכות.
 14 שם, משבצות זהב ס"ק ד-ה.

הפתחי תשובה¹⁵ מסביר כי כל החשש הוא "בפני הרואים בסעודות גדולות דאיכא מראית עין גמור אבל בביתו מותר". נראה כי ההיתר בביתו הוא בדומה ל'בחדרי חדרים' שהותר באיסורי דרבנן לדעת חלק מהפוסקים אליבא דרב.

מאכל שיש מחלוקת על איסורו

האם מותר לאדם הפוסק ע"פ השו"ע, האוסר על אכילת דגים וגבינה יחד¹⁶, להגיש בביתו מאכל המכיל את שניהם? הרי המאכל כשלעצמו לשיטת הפוסקים כרמ"א¹⁷ אינו אסור כל עיקר?

ראינו בדעת תוס'¹⁸ כי כל מקום שניתן לתלות בהיתר אין בו חשש למראית עין. אולם הרב וואזנר חושש למראית עין גם בדבר המותר לחלק מהעדות¹⁹:

"בענין המכבסה של יהודי אשכנזי מר"ח אב עד שבוע שחל ט"ב, אם מותר לכבס לצורך ספרדים, יראה להחמיר, ואפילו לבעל ערוך השולחן דמיקל בכובסת ישראל לצורך נוכרים אם מפורסם שהיא הכובסת שלהם, משא"כ זה מכבס גם להאשכנזים דאיכא מראית עין ... מיהו צריך לעיין בזה למעשה, עכ"פ לא יעשו בפרהסיא וצ"ע".

אולם נראה כי חומרה זו של הרב וואזנר לא התקבלה. ובכל זאת, מסעדות רבות נוהגות לציין לגבי מאכלים של דגים עם גבינה כי הדבר הוא לנוהגים היתר בזה²⁰.

שכיחות המציאות הנראית בעייתית

כתוב במשנה בכלאים²¹: "השיריים והכלך אין בהם משום כלאים אבל אסורים מפני מראית העין".

וכתב הרא"ש²²: "אבל האידנא בגדי משי מצויין בינינו והכל מכירין בהם הילכך אין לאסור חוטי משי שמשמין בסרביל של צמר". והביאו הטור, וכך פסקו גם השו"ע והרמ"א²³.

15	שם, ס"ק י.
16	בית יוסף יו"ד סימן פז ס"ק ג.
17	שם, דרכי משה ס"ק ד.
18	שבת סה ע"א ד"ה 'אמר רב כל מקום שאמרו חכמים וכו', הובא לעיל הערה 22.
19	שו"ת שבט הלוי חלק י סימן פא סעיף ד.
20	ולא רק כדי לא להכשיל את האוכלים, שכן אדם המקפיד על איסור דגים וגבינה בוודאי יודע מה הוא מזמין.
21	פרק ט משנה ב.
22	שם.
23	יו"ד סימן רצח.

כמה צריכה מציאות ההיתר להיות שכיחה? ע"פ הב"ח והש"ך די בכך שהדבר מצוי אף אם אינו מוכר כ"כ²⁴:

"ובמדינותינו נוהגין היתר בבגד קנבוס כי הוא מצוי לרוב, הגהת דרישה, וכתב הב"ח דכיון שמצוי נוהגין היתר אף על פי שלא נמצא מי שמכירו להבין שהוא בגד קנבוס כ"א על המעט כו".

וע"פ זה פסקו אחרוני דורנו הרב שמשון פרנקל והרב חנוך פאדווה בדין מריחת לחם במרגרינה ונקניק ובדין טיגון של מרגרינה ובשר²⁵:

"והרואה לחם ממורח נופל תיכף ספק בליבו אם זאת חמאה או מרגרינה ואם כן אין בזה משום מראית עין".

י. שימוש בתחליפי סויה בארוחות בשריות וחלביות

החשש במראית עין במוצרי סויה נוגע הן לבישול, הן להגשה והן לאכילה של מאכל סויה הנראה בשרי עם חלב או הנראה חלבי עם בשר.

החשש החמור ביותר הינו בבישול של מוצרים הנראים כחלביים עם בשר ואכילתם יחד, וכן להיפך, משום שבמקרים אלו יש חשש מראית עין של איסור בשר בחלב מדאורייתא. במקרים אלו ברור לכו"ע כי חייבים לעשות היכר כדי להימנע מחשש של מראית עין. לעומת זאת בהגשת מאכל הנראה כחלבי בארוחה בשרית, ולהיפך, וכן באכילת מאכל הנראה כחלבי לאחר ארוחה בשרית, החשש הינו פחות משום שהמראית עין במקרים אלו היא לדברים שאסורים רק מדרבנן, ולכן לדעת הרמ"א שלא חשש למראית עין באוכלין באיסורי דרבנן, אין חובה לעשות היכר, אולם לדעת השו"ע, הש"ך והט"ז אף בכך צריך לעשות היכר. לגבי אכילת מוצר הנראה כחלבי לאחר ארוחה בשרית כתב הגר"ע יוסף זצ"ל כי אין לחשוש למראית עין מכמה סיבות²⁶:

- א. איננו מחדשים גזירות חדשות, ולא מצינו איסור כזה בפוסקים.
- ב. האיסור בבשר וחלב שקדים הוא על בישולם ואכילתם יחדיו כיוון שלא ידוע לכל שהוא חלב שקדים ועלולים לחשוד בו שאוכל בשר וחלב. לעומת זאת, במי שאוכל מאכל הנראה כחלבי לאחר שאכל ארוחה בשרית, אין מראה הנראה כאיסור ניכר.

24 ש"ך שם ס"ק ב.

25 שו"ת חשב האפוד לרבי חנוך פאדווה, אב"ד לונדון, חלק א סימן כ. ודברי הרב פרנקל הובאו ב'תלפיות' קובץ סז, עמ' קנג.

26 שו"ת יביע אומר יו"ד חלק ו סימן ת, לגבי שתיית קפה עם חלב צמחוני לאחר ארוחה בשרית.

ג. חלב צמחוני כיום הוא דבר שכיח ומפורסם ולכן אין לחשוש בו למראית עין²⁷.

גם אם נגיד שהיות ותחליפי חלב ובשר אלו נפוצים כבר לשימוש כיום, במידה זו או אחרת, וממילא הצורך לחשוש להכשלת הרואה שיטעה ללמוד מכך לדברים אחרים או לחשוד באדם שעבר עבירה פחות, עדיין יש לנו לדון בנושאים נוספים הקשורים לעיסוקנו זה. הטעמים הנוספים שראינו לעיל לאיסור מראית עין הינם חשש להיווצרות 'מראה של איסור' וחיזוק ידיהם של עוברי עבירה.

לענ"ד בנושא זה של 'זילות ההלכה' יש לכלול מצב רוחני של 'חשק לעשות איסור'. התרבות המודרנית, המקדשת חיצוניות ונראות, הביאה חוליים רבים לעולם, ובמיוחד בתחום התזונה. מחקרים רבים מראים כי אנו נוטים 'לאכול בעיניים'. אדם המבקש להימנע ממוצרים מן החי מטעמי בריאות או התחשבות בבעלי חיים יכול לבוא על סיפוקו באכילת תחליפים אלו בדיוק כפי שאדם שאינו מקפיד על כך אוכלם- בצורה של מאכלים נפרדים. הרצון לייצר מוצר הנראה בצורתו ובמרקמו כאיסור של בשר וחלב יחדיו נובע מחשק של איסור והוא הוא זילות בהלכה, גם אם נגיד והציבור מודע לכך שמדובר בתחליפים. היתר השו"ע בבישול ואכילת עוף בחלב שקדים ואף בשר בחלב שקדים, ע"י הנחת היכר, ניתן מצד מניעת חשש הכשלת האחר בחשד או בלימוד דין מוטעה, השו"ע עצמו הביא לאסור מדין מראית עין בישול בשר בחלב אשה, מעשה שאינו נפוץ. אף המנהג לאכול עוף בחלב שקדים שהובא ברמ"א מקורו במנהג ליצנות שנעשה רק בפורים²⁸. יש שני צדדים, "והייתם נקיים מד' ומישראל", ונראה כי בימינו שייך בנושא זה דווקא והייתם נקיים מד', ולכן יש צורך, וודאי בפרהסיא, להימנע משום מראית עין ביצירת מוצרים המחקים דבר איסור.

יא. המלצה לדרך שימוש בתחליפי חלב במטבחי צה"ל

ע"פ הנחיות ענף כשרות מוצרי הסויה ישמשו לבישול בארוחה חלבית, רק חלב סויה הותר לשימוש באריזתו המקורית בארוחה בשרית להגשה ולא לבישול. מעדני סויה הותרו אף הם רק בארוחה חלבית מחשש להחלפתם בטעות במעדני הגבינה²⁹.

מצד הלכות מראית עין, מותר היה להגיש מאכלים הנראים כחלביים ליד מאכלים בשריים, ואף להגישם כמנה אחת, בסימון בולט של המאכל כפרווה. בכך, אין חשש ללמידת דין

27 כשם שנתפשט המנהג לשימוש בקמח מצה.

28 הובא בש"ך יו"ד סימן פז ס"ק ו בשם מהרש"ל: "אבל מהרש"ל פכ"ה סימן נ"ב למד מהך דם דגים דבפורים וכיוצא בו שרגילים לאכול תרנגולת בחלב שאסור אם לא שיניח שקדים אצלו בתוכן ובצידן להיכרא".

29 אע"פ שכתוב בצורה בולטת על המוצר כי הוא מאורז/סויה, ומצד הדין די בכך.

היתר בבשר בחלב. כמו כן, המוצרים מובדלים במארוזיהם והחשש לבלבול בין חלב עצמו (האסור להימצא בתוך מטבח צבאי) לתחליף הוא קלוש ביותר³⁰. ממילא, אין חשש לחשד לביצוע עבירה, שכן הדבר מפורסם כי יש שימוש בתחליפי חלב ואף עמדת ההגשה מוגדרת ומשולטת כ'עמדה לטבעונים'.

לענ"ד ניתן ואף רצוי לאפשר גם בארוחות בשריות להכין ולהגיש מאכלים המבושלים מתחליפי חלב אף שנראים כחלביים, בסימון ובשילוט מתאים. אולם, יש להגביל זאת למטבחים גדולים ומפוקחים³¹ בהם ניתן לוודא כי יהיה שילוט מתאים ואחסון המוצרים יתבצע בנפרד ממוצרי החלב³².

עם זאת, אין לאפשר מצד זילות בהלכה כל יצור של מאכל הנראה כאיסור – בישול יחדיו של בשר ב'חלב' או ההפך, חלב ב'בשר', שכן כל הצורך בכך הוא לתת מענה ל'חשק של איסור' בלבד. דבר זה, אם אדם רוצה לעשות לעצמו בביתו הפרטי, רשאי הוא ע"פ הדין, כל עוד יניח דבר היכר ליד המאכל³³. אולם להפוך את המטבחים הצבאיים למקומות בהם יוצרים מציאות של מראה איסור שאין בו כל צורך בריאותי לחייל, אלא אך ורק רצון להשביע את עין האוכל במשהו הנראה כאיסור, אל לו למטבח הצבאי להתהדר ביצירתיות כזאת. מעבר לטעם לפגם שיש לענ"ד ברצון ליצור מאכל כזה, החתירה להראות כי דבר אסור הוא בעצם דבר מותר עלולה להביא למדרון חלקלק העלול להתפרש כהתגמשות בהלכה מצד מי שאינם מבינים בכך.

נספח- הנחיות כשרות למוצרי סויה פרווה

- א. ניתן להגיש חלב סויה פרווה בארוחות חלביות ובכיבוד לאחר ארוחה בשרית ובתנאי שיישאר באריזתו המקורית, לא יוגש בקנקן.
- ב. חלב סויה יאוחסן במדפים / מקרר פרווה.
- ג. אין להגיש מוצרי גבינה סויה ומעדני סויה פרווה בארוחות בשריות.
- ד. גבינות סויה ומעדני סויה יאוחסנו במדפים / מקרר חלבים.
- ה. ניתן לבשל / להקרים מוצרי מזון בחלב סויה / קצפת צמחית לארוחות חלביות בלבד ביחידות בהם יש נגד כשרות / אזור כשרות ובנוכחותו.

30 ובאם נחשוש לזה אזי נאסור אף חלב קוקוס ושמת צמחית – דברים המותרים במטבח הצבאי.

31 דווקא ההנחיה כיום לאחסן את מוצרי הסויה במדפים חלביים ולא במדפי הפרווה מגדילה את החשש לטעות ולהוציא מוצר חלבי יחד עם מוצרי הסויה.

32 אע"פ שמעיקר הדין אין צורך באחסון נפרד, במיוחד כאשר יש כיתוב על האריזה כי המוצר עשוי מסויה.

33 ואף זה לפי חלק מהפוסקים אינו נצרך.

- ו. מותר להכין פיצה / בורקס / פוקצ'ה עם גבינה סויה פרווה בתנאים המצטברים הבאים:
- א. לארוחות חלביות בלבד.
- ב. תצורת פיצה / פוקצ'ה- מרובע, בורקס- משולש.
- ג. הכנת הבצק תבצע בחדר פרווה והעברתו לכלים חלבי (מומלץ להשתמש במוצקי בצק מוכנים של "גדרון"). עיבוד ואפייה בחדר ותנור חלבי בלבד.
- ד. חל איסור לערבב / להוסיף מוצרים חלביים באפייה ובבישול.
- ז. נדרש שילוט בולט למוצרי המזון בסעיפים 5-6 בסמוך להגשה, שהמוצרים הם "פרווה", ממוצרי סויה.
- ח. האישור לסעיפים 5-6 ניתן ליחידות בהם יש נגד כשרות או אזרוח כשרות ובנוכחותו.
- ט. האישור בכפוף להמלצת רב פיקוד, וקבלת אישור כתוב מרע"ן כשרות לניפוק. יש להעביר לרע"ן כשרות את טופס הבקשה.